

Etymologisia huomioita

123. Suom. *hama*

E. N. SETÄLÄ on FUF XIII, s. 317, esittänyt sellaisen käsityksen, että suomen kielessä on kaksi eri alkuperää olevaa *hama* sanaa. Toinen merkitsee 'remotus (de loco, tempore)' ja esiintyy varsinkin sisäisissä paikallis-sijoissa käytettynä vahvistussanana (*hamassa, hamaan* 'usque ad') sekä murteissa myös adjektiivina (esim. *hama matka* 'weiter Abstand', *ei se*

hamassa ole 'es ist nicht weit') ynnä edelleen sellaisissa mm. Lönnrotin sanakirjan sisältämissä sanonnoissa kuin *mihin hamaan se kirves katosi* 'hvart fan försvann yxan', *hama hänen tunsi* 'fanken kände honom'. Sen vastineita ovat Setälän mukaan viron eteläisten murteiden *amma*, *ammak* 'bis' ja liivin *amä* 'alle'. Toisen *hama* sanan merkityksiksi hän mainitsee vanhojen sanakirjalähteiden pohjalla 'Angel' ja 'Netz', ja tämän hän on halukas selittämään germaanisperäiseksi. Sen alkulähdettä edustavat kirjoittajan mielestä mys. *hamo*, kys., kas. *hame*, nyk.-saks. *Hamen* 'Fangnetz, ein kleines, an einem Stiel befestigtes Fischnetz, ein Vogelnetz' sekä mys. *hamo*, kys. *ham*, *hame*, nyk.-saks. murt. *Hamen* 'Angelrute, Angelhaken'. Ja vaikka tutkijat eivät pidäkään näitä saksalaisia sanoja identtisinä (etymologiset yhdistelyt, edellinen ryhmä mr. *haver*, nyk.-ruots. *häv*, jälkimmäinen lat. *hamus* sanaan, tuntuvat sangen epävarmoilta), niin Setälä on taipuvainen sittenkin olettamaan, että ne kuuluvat yhteen, että alkuperäinen merkitys olisi ollut 'Fanggerät' ja että suomen *hama* 'Angel; Netz' polveutuisi niiden yhteisestä lähtömuodosta. Germaanisen substantiivin kantasanaana mahdollisesti ollutta verbiä ei tosin ole todettu, mutta suomesta voitaisiin esittää sana *hamata* 'bemerken, beobachten; nach etw. greifen, tappen, nachstreben', *havaitseen* (*m ~ v* vaihtelua) ja virosta (Lutsin murt.) *hamadze* 'ich beobachte'. Lopuksi Setälä kysyy, eikö näin ollen voitaisi kummankin mys. *hamo* sanan pohjalla olettaa verbiä, joka olisi merkinnyt 'fangen' tjs., ja hän pitää mahdollisena, että germanistit voivat antaa tähän vastauksen. Vastausta ei ole kuulunut. — Saman FUF:n niteen loppuun liitetyssä germaanisten lainasanojen bibliografisessa luettelossa Setälä on merkinnyt tämän selityksensä epävarmaksi.

T. E. KARSTEN puolestaan on (Folkmålsstudier II, s. 110—111, IX, s. 105—106) lähtenyt siitä, että suomessa on vain yksi *hama* sana, ja selittänyt tämän skandinaaviseksi lainaksi. Hänestä sana »synes böra sammanhållas med en motsvarighet till» isl. *hamr* 'ydre Beklædning som omgiver et Væsen og giver det sit Udseende, sin legemlige Form'. Erityisesti nyk.-norj. *hama* (*paa ein*) 'forfølge En uafladelig med Drilleri, Haan, haarde Ord, Fortræd', *hamast* 'følge En som en ond Aand, en fiendtlig Skygge, forfølge udholdende med Haan, Drilleri og anden Fortræd' Karstenin mielestä »sammanfaller med» (Lönnr.) *hama* 'färd, konst, krok, streck, spratt'. Ja vastaava nyk.-ruots. murt. *ham* 'skugga, vålnad, hamn, om människor, avtärde genom sjukdom och lidande' sisältää hänestä vertauskohdan suomalaisille sanonnoille *kipiällä on monta hamaa* 'den sjuka har mången svårighet' ja *olla kuoleman hamassa* 'vara i dödens klor l. käftar'. Suomen ruotsin *ham* 'skugga, vålnad, hamn, spöke, skepad', *gä i häm* 'vara mara', *hämän*, lievä kirosana, taas olisivat rinnastettavissa siihen,

että suom. *hama* sanalla on merkitys 'hin häken, fanken'. Vihdoin olisi suom. *hama* sanan käyttö vahvistussanana etäisestä ajasta ja paikasta puhuttaessa lähtöisin merkityksestä »vålnad (det otydligt skönjda)».

Karsten on ilmeisesti oikeassa selittäessään, että suomen *hama* sanan monenlaiset merkitykset ja moninainen käyttö ovat alkuisin yhdestä ja samasta kannasta, mutta hän lioittelee vahvasti ja käsittelee asioita luvattoman pintapuolisesti esitellessään sen eri merkitysvivahduksille muka hyvinkin sopivia vertaus- ja lähtökohtia skandinaavisista kielistä. Vaikka sellaisesta oletetusta merkityksestä kuin »det otydligt skönjda» on helppo johtaa ja viime aikoina usein onkin johdeltu monenlaista hämäävästi nähtyä, tajuttua ja ajateltua, ei lukijan useinkaan ole mahdollista seurata tämmöisen mukana. Nimenomaan merkityspuoli tekee Karstenin esittämän lainaselityksen mahdottomaksi uskoa.

Setälän puhe kahdesta eri alkuperää olevasta *hama* sanasta perustuu ilmeiseen erehdykseen, sanakirjalähteiden, nimenomaan Jusleniuksen, Gananderin ja Renvallin väärään tulkintaan ja etenkin Renvallin harhauttavaan käännökseen.

Juslenius kääntää: »*Hama*, -an. tricæ. konst, krok, strek.» ja mainitsee lisäksi eri artikkelina »*Hama*[a]n. usque. in till.» Gananderilla on sama käänнос päivävästaisessa järjestyksessä sekä lisäksi, jälleen eri artikkelina, esimerkkejä paikallissijamuotojen (*hamaan*, *hamasta*) käytöstä. Renvallin mukaan *hama* on 'hamus, tricæ, quibus quid captatur; Fanggeräth', on *kuoleman hamassa* 'est in faucibus mortis', ja hänkin luettelee, samassa sana-artikkelissa, useita esimerkkejä illatiivi-, elatiivi- ja inessiivimuotojen käytöstä. Renvallin selitys on varmaan ollut pohjana Carl Heleniuksen tulkinnolle »*Hama*, an, s. l. Krok, Klo. Kuoleman H., Dödens käftar», »Krok, m. Hama, Hangas, Häkkylä, Koukku, Käriläs, Wekara. (bugt) Käyrä, Mutka.» ja G. E. Eurénin käännökselle »*Hama an* s. fångredskap, krok m.m. yttersta målet, *kuoleman hamassa* i dödens käftar . . . ».

Jos tarkastelee Renvallin käännoistä, niin helposti huomaa, että se varsin huomattavasti eroaa hänen lähteidensä Gananderin ja Jusleniuksen sanakirjojen käännoksestä. Näin on muuten laita monien muidenkin sanojen kohdalla. Useasti tämä johtuu siitä, että Renvall on niistä tietänyt enemmän kuin hänen edeltäjänsä, mutta tällä kertaa tuskin. Ilmeisesti Renvall on perin konkreettisesti ymmärtänyt Gananderin ja Jusleniuksen käännoksen, etenkin sen *k r o k* sanan, ja siksi lisännyt latinalaisen *tr ic æ* sanan edelle *h a m u s* ['haka, koukku, väkä, ongenkoukku, syötti; kynsi jne.'] ja jälkeen *q u i b u s q u i d c a p t a t u r* sekä saksankieliseksi käännokseksi *F a n g g e r ä t h*. Näin on syntynyt tulkinta, joka on vienyt mukanaan sanakirjojen tekijät Heleniuksen ja

Eurénin sekä johtanut harhaan *hama* sanan alkuperän etsijän Setälän. Nähtävästi myös esimerkklause *on kuoleman hamassa 'est in faucibus mortis'* on saattanut Renvallin kuvittelemaan, että *hama* tarkoittaa jonkinlaista kuoleman pyyntineuvoa t. koukkua. Kun latinan *tricae* sanan merkitys on, esim. Ivar A. Heikelin sanakirjan mukaan 'harmit, juonet; mitättömät asiat, roju, pöty', Adolf V. Strengin 'harmit, kiusat, mielipahat, vastukset', ja kun se ei tiettävästi ensinkään tarkoita konkreettista koukkua, niin on ilmeistä, ettei ruotsalaisestakaan käännöksestä 'konst, krok, streck' voida lukea muuta merkitystä kuin 'metku, juoni, temppu, kepponen'. Onko tällainen käännös onnistunut tai paras mahdollinen, on eri asia; miten siihen on päädytty, selviää ainakin osaksi Lönnrotin sanakirjan sisältämistä esimerkklauseista.

Lönnrot ei näet ole hairahtunut seuraamaan Renvallin erheellistä selitystä, vaan esittää Renvallista riippumatta eri merkitykset sopivasti ryhmiteltyinä ja valaisee jokaista useilla esimerkeillä. *Hama* on ensiksikin 'förstärkningsord för uttryckande af någon (vanligtvis större) aflägsenhet i tid och rum, ända (till, ifrån)', esim. *hamasta mailman alusta 'allt ifrån världens begynnelse', hamaan viimeiseen päivään 'allt ända till yttersta dagen', meni hamaan kirkolle l. kirkkoon, tuli hamasta kirkolta l. kirkosta, oli hamassa kirkolla l. kirkossa*. Toiseksi sillä on Lönnrotin mukaan merkitys 'hin, häken, fanken', esim. *hama hänen tunsi 'fanken kände honom', hama hänestä huoli 'hin må bry sig om honom', hamastako l. mistä hamasta sinä tulet 'hvar hin kommer du ifrån?', hamassako l. missä hamassa hän niin kauan viipyi? hamaanko l. mihin hamaan se kirves katosi 'hvar fan försvann yxan?'*. Ja kolmanneksi Lönnrot selittää sen tarkoittavan 'färd, konst, krok, streck, spratt' ja valaisee tätä seuraavilla esimerkeillä: *kuka kalojen haman tietää 'hvem känner fiskarnes vägar?', kyll' on seki mies monessa hamassa ollut l. monta hamaa nähnyt 'nog har äfven den karlen varit i många äfventyr', olla kuoleman hamassa 'vara i dödens klor l. käftar', valehtelijalle tapahtuu se hama, että häntä viimein tottaksi puhuessaan ei uskota 'lögnaren händer det sprattet, att man slutligen ej tror honom äfven då han talar sanning', lapsilla on monta hamaa 'barn hafva många konster för sig'*. Sanakirjan lisävihko sisältää lisäksi kaksi tätä samaa käytäntöä valaisevaa esimerkklauseetta, *hamallako sitä teki 'hvarmed gjorde han det' ja hamallako sinne mennään 'på hvad besynnerligt sätt går man dit'*.

Lönnrotin esittämistä käännöksistä ja esimerkklauseista käy melko hyvin selville *hama* sanan merkityssisälllys, samoin kuin sekin, että sanaa irrallisena on vaikea kääntää vieraalle kielelle. Sen erilaiset merkitykset ja merkitysvivahdukset käyvät selville vain siitä lauseyhteydestä, missä

sanaa kulloinkin käytetään. Niinpä ainoastaan tietynlaiset tunnepitoiset huudahdukset ja kysymykset, joissa *hama* esiintyy, voidaan kääntää ruotsiksi siten, että käännöksessä käytetään voimasanoja hin, häken, fanken. Mutta tämä ei todista sitä, että *hama* sana merkitsisi tai olisi joskus merkinnyt jonkinmoista haamua, peikkoa, lempoa tjs., kuten Karsten on luullut. Samoin on konst, krok, streck jne. käännösten laita. Mistään varsinaisesta taidosta, keinosta, koukusta tai jostakin pyyntineuvosta ei ole kysymys, vaan tietyntapaiset *hama* paradigman muotoja sisältävät lauseet ovat ruotsiksi käännettävissä mm. noita sanoja kuvaannollisesti käyttäen. Eihän siitäkään, että esimerkiksi *olla kuoleman hamassa* voidaan kääntää ruotsiksi 'vara i dödens klor l. käftar', saa päätellä, että *hama* tarkoittaisi kynsiä tai leukoja. Harvinkos eri kielten samaa tarkoittavat kuvasanonnat sananmukaisesti tulkittuina merkitsevät aivan erilaisia asioita!

Olemattomien merkitysten ja kestäättömien oletusten varaan perustuvat siis sekä Setälän että Karstenin selitykset, että *hama* olisi joko osaksi tai kokonaan germaanista alkuperää.

Suomen kielessä on vain yksi *hama* sana, jonka vastineita ovat vir. (Wied.) *amma*, *ammak* 'bis' (*ammak otsani* 'bis zu Ende', *ammak mere-randa* 'bis ans Meeresufer'), murt. (Lisasõn.) (*h*)*am(m)agast* 'kuni; isegi' (*ammagast 3 aasta eest*), *hamanik!* *hamaga!* 'sooh, jah, või nii viisi, tõesti (hüüdsõna teise jutu kinnitamiseks)', *ammats*, *amuts* 'kuni' (*ollew ant veie tenga ammatš katõtõiškkümne tenga iist* 'olevat antud 5—12 tenga eest'), *amatsi* 'suisa, lausa' ja liiv. (Set.) *amà* 'alle', (Kett.) *amà* 'all, alles, ganz', *amà sūr* 'der Grösste', *amà le'bbəl* 'überall, durchweg' (*le'bbəl* 'durch'), *amà pīlkizāks lapst lēkštā mar'ŗāl* 'trotz des Gewitters gingen die Kinder Beeren lesen'. Lisäksi tuntuu mahdolliselta, että tällä itämerensuomalaisella sanalla on vastine myös kaukana obinugrilaisissa kielissä, sana josta tunnetaan vain vanhan paikallissijan, latiivin muotoja:

vog. (Kann.) T *šama·β*, KU *šā·mə*, KM, KO *sā·mə*, P *šomεγ*, VN *šomi*, LU *šamā*, LO *sòmā*, So. *sò·mā* 'steil, aufrecht, schroff', (Munk.-Szil.) *šama*, *soma*, *šama* 'egyenesen, éppen | gerade', *s. lūlnē ēlēm-χalēs* 'egyenesen álló ember', *s. posiñ tōrēmnē nāñχ ta mini* 'egyenesen a fényes égbe megye föl', *s. χōluñkwē tē nāmēsi* 'éppen csak arra gondol már, hogy meghal | er denkt nur daran, dass er stirbt', *s. lūlīñ-vāta* 'meredeken emelkedő part | steil emporragendes Ufer', *šam-tunši* 'meredeken áll';

ostj. (Karj.) DN *ṭšāma* 'tasapinnassa oleva, vaakasuora; jyrkkä, äkki-jyrkkä; suoraan; vastapäätä (postp.)', Koš. *ṭšā·mā* 'suora', Fil., Ts. *ṭšā·mā*, Tš. *ṭšāma* 'suoraan', Kr. *ṭšā·ma* 'suora, oikonen; suoraan; jyrkkä, jyrkästi', V *ṭšomā*, *ṭšomə* 'poikkipuolin, poikkipäin', Vj. *ṭšomā*, *ṭšomə*, VK *ṭšoma'*,

Vart. *tšəmz*, Mj. *tšəmz* 'id., poikki', Trj. *tšəmz* 'suoraan, suoraan poikki, poikki, yli', Ni. *šəmā* 'suoraan; pystysuorassa, -suoraan', Kaz. *šəma* 'id.; suunta', O *səmī* 'suoraan; suorassa, pystyssä; vastapäätä', (Paas.) K *tšəmā*, -ā 'suora; kohdalla, kohdalle', esim. *ṭkz- āz wō-š nqt t-ž tšəmā- iḡχātmet kēmnz* 'kun ukko (ilmassa kulkien) tuli pienen linnan niemen kärjen kohdalle'.

Obinugrilaisen sanan — vanhan latiivi-muodon — merkitykset 'suoraan, vastapäätä, poikkipuolin, poikki, yli, pystysuoraan, -assa, pystyssä' ynnä 'suora, vaakasuora, pystysuora, jyrkkä, kohtisuora, poikittainen' jne. sekä sen käytäntö näyttävät tulevan verraten lähelle itämerensuomalaisen sanan merkityksiä ja käytäntöä. Esim. toisessa ja kolmannessa vogulilaisessa esimerkissä *sama* voidaan suomentaa jokseenkin tarkasti 'suoraan, suorastaan', ja tämä tuntuu hipovan likeltä suomen *hamaan* ja *hamasta* saneiden merkitystä. Mm. *hamaan ristin kuolemaan asti* sanonnan sijasta voidaan jokseenkin samaa tarkoittaen sanoa *suoraan ristin kuolemaan asti* tai *hamasta nuoruudesta asti* korvata sanomalla *suorastaan nuoruudesta asti*. Tällainen ylimalkainenkin viittaus riittänee osoittamaan, ettei näytä mahdollomalta löytää yhteistä lähtökohtaa obinugrilaisten ja itämerensuomalaisten sanojen merkityksille. Jälkimmäisten merkityksen kehityksen yksityiskohtainen selvittäminen vaatisi tietysti runsaan esimerkkiaineiston ja melko laajan käsittelyn. Mutta ilman ja ennen sitäkin tuntuu mahdolliselta olettaa, että niiden yhteinen alkumerkitys olisi ollut 'ajallisesti tai paikallisesti etäinen, kaukana edessä tai takana oleva, suoranainen ja äärimmäinen loppukohta' tjs. Äänteellisesti itämerensuomalaiset ja obinugrilaiset sanat vastaavat toisiaan mahdollisimman tarkoin. Suomalaisugrilaiseksi kantamuodoksi voidaan olettaa **tšama*.

124. Suom. *jukka*, *jukko*, *juko*

Sanakirjoissa ja kielitieteellisessä kirjallisuudessa on jo kauan esiintynyt sellaisia tietoja, että suomen sana *jukka*, *jukko*, *juko* merkitsisi, paitsi 'reen ja kelkan kokassa olevaa jalasten välistä poikkipuuta, tähän poikkipuuhun kiinnitettyä vitsavauloa tai vetoköyttä', myös 'vetohärän iestä'. Niinpä Lönnrotin sanakirjan mukaan *jukka* on mm. »2) dial. ok (jukko, juko); 3) dial. draglänk (i harf o. dyl.); 4) dial. draglina l. -rep; 5) dragträ (i släde m.m.)», *jukko* = *juko* 'dragträ, främsta tvärträ (å släde, kälke o. dyl.); 2) ok (t. ex. det hvarmed man bär två vattenämbar); dragok, oxok (ijes); 3) draglänk (i släde, harf m.m.); 4) lina, draglina (för fartyg, släde m.m.), dragrep l. -rem (för kälke m.m.), släpstång, fånglina', *kelkan juko* 'kälkrep', ja *jukos* 'dragrep, kälkrep; 2) sälls. dragträ (juko); 3) sälls. ok'.

Lisäksi tässä teoksessa mainitaan yhdyssanat *jukko-aisa*, *juko-aisa* plur. *juko-aisat* 'skaklar (hilat)', *jukolauta* 'i arbetsslåde främsta tvärträdet, hvári länken är fästad', *jukorengas* 'dragring', *jukovaulo*, *-vaulu* 'draglänk (i slåde o. dyl.)'.

Lönnrot on varmasti sisällyttänyt näihin sana-artikkeleihin kaiken sen, mitä hän noista sanoista tiesi sekä omakohtaisesti että aikaisempien sanakirjalähteiden perusteella. Viimeksi mainituista tärkein hänelle on ollut tietenkin Renvallin Suomalainen Sana-Kirja, jossa täsmälliseen tapaan selitetään: »*Jukko* l. *juko*, kon al. *jukka*, kan Ns. jugum boum, G. Joch, al. assis transversa in antico trahæ, cui alligatur temo, G. vorderstes Querholz am Schlitten, al. temo trahæ l. funis in loco temonis, G. Deichsel, Zugstrick des Schlittens (jutko)» ja: »*jukos*, *oksen* Ns. idem, max. funis qua trahitur rheda minor, G. Zugstrick».

Renvallin pääasiallinen lähde on jälleen ollut Gananderin laaja sanakirja. Tässä teoksessa viitataan jo *Ies*, *Iges*, *Ijes* artikkelin lopussa *Juko* sanaan. Ja myöhemmin selitetään, että *Jukka* on 'ook — jugum' (esim. *Härkä wetää jukkaa* 'oxen drager oket'), *Juko* 'idem — it. twärträäd på en såderländsk släda; i synnerhet i Ilmola däri skakel kappen isättes' ja *Jukos* v. *jutko* 'kälckband, rep i en kälcka, hwarmed den drages, jugum, restis parvæ rhedæ' in Kemi — sed aliis *Jutko*. — Jusleniuksen Suomalaisen Sana-Lugun Coetus mainitsee vain lyhyesti, että *Juco*, *-on* on 'jugum, ok'.

Kun verrataan näitä selityksiä ja käännöksiä niihin, joita samat sanakirjat sisältävät *ies* sanan kohdalla, niin saadaan ehdottomasti sellainen käsitys, että sanat *jukko*, *juko* ja *ies* merkitsevät osittain samaa. Lönnrotin sanakirjan mukaan *ies*, *ijes* tietenkin on 'ok', *härkäin i.* 'oxok', Renvallin 'jugum vectariorum max. boum, Joch', Gananderin ja Jusleniuksen mukaan 'ok, jugum'. Mutta jos koossa olevista murre-sanastoista otetaan selville, mitä *jukko*, *juko* jne. suomen nykyisissä murteissa merkitsevät, joudutaan tekemään sellainen yllättävä havainto, ettei ikeen merkitystä esiinny missään. Länsisuomalainen, Varsinais-Suomessa, läntisellä Uudellamaalla, läntisessä Hämeessä, Satakunnassa, Etelä- ja Keski-Pohjanmaalla esiintyvä *juko* (*jukolauta*, *-puu*) tarkoittaa yleensä 'reen t. kelkan jalaksia edessä yhdistävää poikkipuuta', toisin paikoin 'tässä poikkipuussa olevaa vitsa- t. rautalenkkiä, johon kakkula-aisat kiinnitetään'. Jälkimmäinen merkitys on aikaisemmin nähtävästi kuulunut vain yhdyssanoille *jukopanta*, *-vaula* (*-lo*), *-vitsa*, *-väätti*, joiden määräysosa *juko* alunperin on ilmoittanut sen paikan, mihin *panta*, *vaula* jne. on sijoitettu (samaaan tapaan kuin alkuosa yhdyssanoissa *kaulakoru*, *rannerengas*, *kuonokoppa*, *kokkapurje* jne. ilmoittaa *korun*, *renkaan* jne. sijaintipaikan). Mutta myöhemmin on alkuosan nähtävästi katsottu ilmoittavan sen käsittepiirin, mihin jälkiosan tar-

koittama esine kuuluu (samalla tavoin kuin esim. yhdyssanoissa *jukolauta*, *-puu*, *hiuskarva*, *kyykäärme*, *poikalapsi* ym.), ja silloin jälkiosa on saattanut jäädä pois.

Etopäässä itä- ja pohjoissuomalainen, osaksi myös keskisuomalainen *jukko* tarkoittaa yleensä 'kelkan vetoköyttä' sekä 'etu- ja takarekeä yhdistävää köyttä', paikoin Keski-Hämeessä ja Koillis-Satakunnassa sekä Pohjois-Pohjanmaalla, Lapissa ja Norrbottenissa 'reen nenäpuussa olevaa vitsalenkkiä'. Nämäkin merkitykset näyttävät lähteneen yhdyssanoista *jukkaköysi*, *-nuora*, *-vitsa* samalla tavoin kuin äskenmainittu *juko* sanan merkitys 'vitsalenkki'. — Lappalaisasutuksen naapuruudessa, esim. Enontekiössä *jukko* on 'vuottoraipan jatko', ja Vienan Karjalan pohjoisosissa (Gen.) 'ahkion nenässä lenkki nahasta t. vitsasta', Uhtualla 'lämsä, jolla poro vetää'. Tämä on tietenkin myöhäistä lappalaista vaikutusta, kuten kohta selviää.

Pääasiallisesti Etelä- ja Keski-Savosta, Mikkelin ympäristöstä, ja osittain Etelä-Karjalasta on pantu muistiin muoto *jukka*, jolla niinikään on merkitykset 'kelkan vetonuora, etu- ja takareen yhdysnuora' sekä 'nuotan vedinpuu'. Myös samaa tarkoittavat yhdyssanat *jukkaköysi* ja *jukkanuora* on pantu kirjaan, ainakin Valkealasta, Kirvusta, Puumalasta ja Parikkalasta.

Mistään ei siis ole tavattu ikeen merkitystä nykyisestä kansankielestä. Sen vuoksi tuntuu luultavalta, että sanakirjojen sisältämät tiedot perustuvat johonkin vanhaan erehdyttävään lähteeseen.

Sekä *juko* että *ies* sana tavataan jo vanhimmassa sanakirjalähteessä, missä suomen kieltä esiintyy, Ericus Schroderuksen teoksessa *Lexicon latino-scondicum* (1637) perätysten aukeamalla 42, seuraavalla tavalla selitettynä:

Iugum.	Ock / Ook.	das Joch.	Juko.
Instrumentum quo temones ad aptantur jumento, Sella. Ijes.			

Luettuaan edellisen noista sana-artikkeleista varmaan jokainen latinaa, ruotsia ja saksaa ymmärtävä on saanut sen käsityksen, että tässä on mahdollisimman selvä ja epäämätön todistus *juko* sanan 'ies' merkityksestä. Eikä tämän todistuksen pätevyyttä olisikaan vallan helppoa saattaa epäilyksen alaiseksi, ellei teoksessa olisi heti seuraavaa artikkelia, joka horjuttaa sen luotettavuutta. Edellinen artikkeli on tavalliselle tulkki-sanakirjalle tyyppinen, latinan sanaa lähtökohtana pitävä, mitä esitystapaa Schroderus on noudattanut useimmissa tapauksissa. Jälkimmäisessä on esitystapa ja tarkoitus toinen, se on laadittu ruotsin ja suomen sanojen selitykseksi. (saksalainen käännös puuttuu tykkään), kuten

teoksen muutamit muutkin sana-artikkelit. Siinä herättää huomiota, että suomen ja ruotsin sanoille, vaikka ne tarkoittavatkin eri esineitä — edellinen härän vetoneuvoa, jälkimmäinen hevosen silojen tai länkien tapaista laitetta (Schroderus, Dictionarium Quadrilingue: »*Sella*. Est instrumentum quoddam rusticum, quod imponunt equis») — on saatettu esittää yhteinen latinankielinen selitys »laite, jolla aisat kiinnitetään juhtaan», joka riittävän ylimalkaisena todella soveltuu kummallekin. Sikäli siis selitys on taidokas, mutta samalla käy ilmi, ettei Schroderus ole tuntenut *Ijes* sanan täsmällistä merkitystä, koska hän on rinnastanut sen ruots. *Sella* sanan kanssa ja koska hän ei ole asettanut sitä edelliselle riville, jossa sen oikea paikka olisi, vähintään *Juko* sanan synonyymina, mutta oikeammin sen sijalla. *Ies* sanalla etevä suomen kielen taitaja Henrik Florinus 1600-luvun loppupuolella ilmestyneessä sanakirjassaan tulkitseekin nuo samat muukalaiset sanat, lat. *Jugum*, ruots. *ok* ja saks. *Joch*, aivan kuin Schroderusta oikaisten. Ilmeisesti siis sekä *ies* että myös *juko* sanan merkitys on ollut viimeksi mainitulle melko hämärä ja äänteellinen samankaltaisuus osaltaan ehkä houkutellut häntä asettamaan *juko* sanan noiden vieraskielisten sanojen merkitysvastineeksi.

Schroderukselle sattuneita kompastuksia ei muuten tarvitse kovin suuresti ihmetellä. Sinä yhden vuoden aikana, minkä hän Oulussa asui, ei hän voinut oppia suomea täydellisesti, eivätkä *ies* ja *juko* suinkaan kuulu kielen tavallisimpiin sanoihin. Ei Schroderus Oulussa myöskään voinut nähdä iestä käytännössä, sillä vetohärkien käyttöalue on Suomessa vanhoista ajoista lähtien käsittänyt vain lounaisimman osan maata, Varsinais-Suomen, Ala-Satakunnan, Lounais-Hämeen ja Länsi-Uudenmaan. Onpa epävarmaa, onko edes hänen suomalainen kielenoppaansa, Oulun kappalainen Marcus Pauli Björneburgensis nähnyt iestä ja iestettyjä härkiä, joten hänen mahdollisesti antamansa selitykset ovat saattaneet olla epätarkkoja.

Joka tapauksessa lienee käynyt selväksi, että on täysi syy pitää Schroderuksen sanakirjan *juko* sanasta sisältämiä tietoja sangen epäiltävinä ja *ies* sanasta antamaa selitystä epämääräisenä. Ja on hyvin todennäköistä, että juuri tästä teoksesta on saanut alkunsa *juko* sanan ilmeisesti erheellinen käännös, joka Jusleniuksen Sana-Lugun Coetuksesta lähtien on vaeltanut sanakirjasta sanakirjaan ja niistä saatuna tavataan monen monissa tieteellisissä tutkimuksissa. Mutta osalta tuota erehdystä on lisännyt myös Chr. Ganander, nimenomaan *jukka* muodon kohdalta. Hän on sanakirjassaan esittänyt lauseen *Härkä wetää jukkaa* käännökseksi 'oxen drager oket' ja ilmeisesti tämän esimerkin perusteella päätellyt, että *jukka* on 'ook — jugum'. Kun *jukka* sanaa ei tunneta sillä alueella, missä vetohärkiä on pidetty,

vaan aivan toisaalla, kuten edellä on sanottu, Etelä- ja Keski-Savossa sekä osaksi Etelä-Karjalassa, ja sielläkin vallan muussa merkityksessä ('kelkan vetonuora, parirekien yhdysköysi'), niin käännös tuskin voi olla oikea. Sitäpaitsi lause noin ymmärrettynä olisi melko luonnoton: eihän yleensä puhuta ikeen vetämisestä enempää kuin esim. länkien vetämisestä. Näistä syistä on jälleen aihetta epäilyyn. Ja kun lukija huomaa, että sanakirjassa heti tämän jälkeen seuraa: »impr. sed: *Tekee jukkaa* — är motspänstig — contrariatur», niin hänestä tuntuu varsin luultavalta, että juuri tähän käyttöpiiriin kuuluu myös edellinen esimerkki. *Härkä vetää jukkaa* tarkoittaa ilmeisesti jokseenkin samaa kuin *tekee jukkaa*. Lönnrotin sanakirjassa tavattavat esimerkit pitää *jukkaa* 'gnabbas', *alkaa jukka jkun kanssa* 'börja tvist med ngn', *vetää kieroa* 'tjuras' sekä sanakirjojen *jukka* (Gan.) 'genstörtighet — tergiversatio', (Renv.) Streit, Widerstrebung' tekevät tällaisen otaksuman yhä todennäköisemmäksi. Ovathan vastahankaisuus ja itsepintaisuus tunnetusti härkien helposti näkyviin tulevia ominaisuuksia. — Samanlainen maininta, että *Jucka* olisi 'jugum', ja esimerkit *härkä vetä jucka*, sed *teke jucka* = contrariatur, tavataan myös Salomon Kreanderin lisäyksissä Jusleniuksen sanakirjaan, mutta tämän kuten monta muutakin tietoa Kreander on ilmeisesti saanut Gananderin sanakirjasta, taikka sitten ovat kummankin tiedot yhteisestä lähteestä peräisin.¹

Myös johdannainen *jukos* näyttää saaneen Gananderin sanakirjassa harhaannuttavan tulkinnan. Selitys *jukos* 'kälckband, rep i en kälcka, hwarmed den drages; jugum, restis parvæ rhedæ' olisi täsmälleen oikea, ellei siinä olisi latinan jugum sanaa, joka ei sovi ruotsin kälckband sanan merkitysvastineeksi. Tämä jugum on sitten aiheuttanut sen, että Renvall on sanakirjassaan maininnut *jukos* sanan merkitsevän mm. samaa kuin *jukko*, *juko*, *jukka*, siis muka myös 'jugum boum, Joch', ja Lönnrotkin ilmoittanut sen yhdeksi merkitykseksi 'ok', tosin mainiten tämän harvinaiseksi.

Kun näin ollen ei voida esittää ainoatakaan varmaa todistusta siitä, että *jukka*, *jukko*, *juko*, *jukos* sanoilla olisi tahi olisi koskaan ollutkaan ikeen merkitystä, herää tietenkin kysymys, pitääkö paikkansa se useaan kertaan esitetty käsitys, että nämä sanat olisivat germaanista alkuperää, kotoisin siitä sanaperheestä, jonka jäseniä ovat goot. *juk*, mas. *juk*, mys. *joh*, *juh*, mn. *ok* ym. ja jolla yleisesti on merkitys 'ies'. Vastausta harkittaessa on otettava huomioon, että *juko* 'reen tai kelkan kokassa oleva jalasten välinen poikkipuu' muodoltaan kyllä jonkin verran muistuttaa iestä ja että

¹ Vrt. A. V. Koskimies Lisäyksiä Jusleniuksen Sana-Lugun Coetukseen s. 51, ks. myös s. VI—VII.

esim. lat. *iugum* merkitsee myös erilaisia, esim. vaunujen t. aisojen, poikkipuuta, veneen tuhtoa jne., samoin saks. *Joch* (jo mys. *joh*, *juh*) mm. silloissa ym. rakenteissa käytettävää yhdistävää ja kannattavaa puuta, engl. *yoke* ikeen ohella mm. aluksen peräsimen päähän kiinnitettyä poikkipuuta t. -lautaa ja että ruots. *ok* Suomen ruotsalaismurteissa merkitsee (Wessman) 'ettvart av de två tvärträn, vilka hänga fram- och baktill på balkarna av en hökorgshäck'. Mutta erikoisesti on syytä panna merkille, että puheena olevan germaanisen sanan seuraava skandinaavinen johdannainen nimenomaan tarkoittaa erilaisia pysty- ja poikkipuuta, pienoja ym., ja tulee siis merkityksen puolesta sangen lähelle meikäläistä sanuetta: mn. (Hægst.-Torp) *oki* m. '1. oke, endestokk i grindi som rimarne er innfelte i. 2. oke, norve (tvertre paa dør)', nn. (Aasen) *oke* m. '(Aag, Halsaa; en trekantet Klave, især til Sviin; Hjørnetræ i et Led; et tykkere Tværtræ, hvori Enderne af Ledets Stænger ere indfældede; Revle, Tværklampe som slaas fast paa en Dør eller Flage for at holde Fjelene sammen', nr. murt. (Rietz) *oke* n. 'tvärträ, som förenar fjäterna (= stöttorna, hvilka stå på slädmedar och uppbära slädbotten eller häck); ett trä, som slås tvärt öfver något, för att hålla det samman', (Vendell, Noarootsi) *üke* svm. 'slå inne i släden, över sidor och botten på samma sätt som spanter i en båt'. Tuntuukin hyvin todennäköiseltä, jopa varmalta, että juuri nämä johdannaiset edustavat sitä varhaiskantaskandinaavista alkulähdettä, josta suomen *jukka* on omaksuttu. Äänteellinenkin puoli on nimittäin täysin järjestyksessä. Skandinaavinen sana kuuluu epäilemättä siihen vanhojen *-an*-vartaloisten maskuliinien ryhmään, josta suomeen jne. lainatut sanat ovat *-a*-loppuisia, esim. *kaura* ~ mgotl. *hagri*, *naula* ~ mn. *nagli*, *rauta* ~ mn. *raudi* jne. Samaan tapaan siis *jukka* ~ mn. *oki* (< **jukan* m.). Mitä taas tulee *jukka*, *jukko*, *juko* muotojen keskinäiseen suhteeseen, niin ensinnäkin on sanottava, ettei enää, mikäli edellä esitetty pitää paikkansa, voi olla puhuttakaan siitä, että ne edustaisivat samasta lähteestä eri aikoina tapahtuneita lainauksia, *juko* ihan esigermaanista muotoa, kuten esim. Karsten (mm. Germ.-finn. Lehnwortst., s. 121, 173—174, Folkmålsst. IV, s. 452, IX, s. 147) ja Wiklundkin (esim. Indogerm. Forsch. XXXVIII, s. 65) ovat selitelleet. Alkuperäisin muoto on varmasti *jukka*, ja *-o*-loppuiset *jukko*, *juko* ovat myöhempiä suomessa syntyneitä muodostumia, kuten jo COLLINDER Die urgerm. lehnw. s. 119—220 on esittänyt, mahdollisesti irtaantuneita semmoisista yhdysanoista kuin *jukolauta*, *jukkonuora* jne. (huom. suhde *aita* ~ *aitovierus*, *jalka* ~ *jalkopuoli*, *lehmä* ~ *lehmovasa*), kuten sanojen merkityskehityksin osaksi tuntuu viittaavan.

Kuten tunnettua tavataan vastaava sana myös lapissa: lpR (Lind.-Öhrl.) *jälko* 'coriacea aut viminea fibula in prora rhedæ, cui adnectuntur

temones, sölja hvarvid skaklorne fästas', Vefs. (Lag.) *jǎχkuo* 'Öse am Schlitten', L (Wikl.) *jokku-* 'Öse im Vordersteven eines lappischen Schlittens, in welcher das Zugseil befestigt ist', (Grundstr.) *jǎhkkō* 'die Zugschlinge aus Leder im Vorderteil des Lappenschlittens, in der man den Zugriemen mit Hilfe eines Holzknopfes befestigt', N (Niels.) *juk'ko* 'small piece of wood at the end of the reindeer's trace, vuottârai'pe, which is used for fastening the trace to a leather loop on the front of the kjerris; the cross-bar of the *juk'kō-aisak'*, Nrt. (Gen.) *johk-lā, bž* 'jukko(-lämsä) (?)'. Näidenkin suhteen on esitetty erheellisiä käsityksiä. WIKLUND on Lulelapp. wörterb. s. 25 epäröiden olettanut, että lapin sana olisi lainattu kantaskand. **jok-* ~ **juk-* vartalosta. Suom.-ugr. Seuran Aikakausk. X, s. 151 hän on selittänyt, että Nrt. *johk-lā, bž* < »urn. nom. und acc. plur. neutr. **jokō*» ja N *jukko* < »urn. **jukō*, möglicherweise unter einfluss von dem finnischen *jukko*». Vihdoin hän Indogerm. Forsch. XXXVIII, s. 65 on esittänyt arvelun, että suom. *jukko* muoto olisi ehkä lähinnä laina lpN *jukko* sanasta, siis vain välillisesti kantaskandinaavinen, *jukka* muoto sen sijaan välittömästi saatu samasta alkulähteestä ja *juko* näitä vanhempi, esigermaanisesta **jugo-* asusta polveutuva, kuten esim. Karstenkin jo aikaisemmin oli esittänyt. Lapin sanojen merkitykset liittyvät kuitenkin niin läheisesti sellaisiin suomen *jukko* sanan merkityksiin, jotka ovat kehittyneet vasta suomen kielen piirissä, että ne jo tästä syystä on ehdottomasti katsottava suomesta saaduiksi. Ensi tavun vokaali taas osoittaa, että Ruotsin lapin muodot, ehkä myös Nrt. *johk-*, on saatu koko joukon aikaisemmin kuin Norjan lapin näistä erikseen lainattu *juk'ko*. Vain paikoitellen Lapin suomessa ja Pohjois-Karjalassa on tavattavissa aivan nuorta lappalaista vaikutusta, kuten edellä on huomautettu.

Gananderin sanakirjassa mainitaan edellisten lisäksi vielä muoto *jutko* ja viitataan sen kohdalla *juko* sanaan. Renvallin mukaan *jutko* on 'assis transversa antica l. pars trahæ anterior, cui alligatur temo, vorderstes Querholz am Schlitten (jukko), it. al. id. ac jutta [l'loramentum longius ex corio, jugo adhærens, quo jugum cornibus bovis alligatur, Jochriemen]'. Lönnrotin sanakirjassa selitetään: *jutka* 'rep till att släpa ngt, lina; släpa, släp', *jutkaköysi*, *jutkatouvi* 'släptåg', *jutko* = *juko*, ja lisävihossa *jutkokeppi* 'fimmelstångslik käpp vid dragrepet (kapskeppi)'. Sanakirjasäätiön kokoelmiin sisältyvien tietojen mukaan *jutka* tunnetaan Pyhännällä nähtävästi merkityksessä 'vitsasta tehty kelkan vedin' ja Kesälähdellä yhdyssanassa *telikkajutkat* 'etu- ja takareen yhdistäjä'. Myös *jutko* esiintyy vastaavilla erillisillä seuduilla. Savonlinnan ja Varkauden tienoilla sekä Savonrannassa ja Rääkkylässä *jutko* merkitsee 'etu- ja takareen yhdistäjää' sekä 'kelkan vetoköyttä tai -vitsaa'. Oulun läänin Pyhäjärven ja Haukiputaan

välisellä alueella Utajärveä myöten sillä on ilmoitettu olevan viimeksi mainittu merkitys. Merkitykset ovat siis täysin samat kuin eräät *jukka*, *juko* sanan merkitykset ja äänteellinenkin yhtäläisyys sangen suuri. Siitä huolimatta on vaikeata selittää *jutka*, *-o* ja *jukka*, *jukko*, *juko* sanoja etymologisesti yhteen kuuluviksi. Ei voida vedota esim. sellaisiin samankaltaisuuksiin kuin *kotka* ~ *kokko*, *latkia* ~ *lakkia*, *mutka* ~ *mukka*, sillä näissä kaikissa on *-kk*-llinen muoto myöhäisempi, ja sitä paitsi *tk* ja *kk* esiintyvät maantieteellisesti aivan toisin kuin puheena olevissa sanoissa. Ehkäpä Paasonen on ollut oikeassa liittäessään (Beitr. s. 66—67) näihin vielä sanan (Lönnr. lisäv.) *jotka* 'tvärslå mellan ställningar utanför hus och väggen' (tietoja on mm. Pöytyältä, Lopelta, Hattulasta, Seinäjoelta) sekä mordE *jutko*, M *jotka* (*jutka*) 'Zwischenraum, Musse'. Silloin olisi kai oletettava, että *jotka* on alkuperäisempi asu ja *jutka*, *-o* saanut sekä äänneasuunsa että merkityspuoleensa vaikutusta *jukka*, *-o* sanasta. Tämä on kuitenkin pelkkää olettelua, ja *jutka*, *jutko* sanan alkuperä jää epäselväksi.

Ainoa suomen kielen sana, joka varmasti merkitsee ja on aina merkinnyt härän sarviin sidottua puista vetolaitetta, on näin ollen *ies* (vir. *ike*, *ees*, liiv. *iʹaž* 'Joch'), mainitun germ. **juka*-sanaperheen slaavilaisesta vastineesta polveutuva lainasana. Sanan alkuperästä on tosin paljon kiistelty, esitetty todisteita sen slaavilaisperäisyyden puolesta ja sitä vastaan. Sen enempää tähän väittelyyn puuttumatta sanottakoon ainoastaan, että olisi erittäin kummallista, jos meikäläisellä sanalla ei olisi alkuperän yhteyttä samaa merkitsevän ja äänteellisesti läheisen ven. *igo*, bulg. *igo*, serb.-kr. *igo*, sloveen. *igô* gen. *ižêsa*, kirkkoslaav. *ižes*-sanana kanssa. Onhan ajateltavissa, että kantasuom. **iyes* muodon alkulähteenä olisi ollut kantaslaav. **jǫžese*-muoto. Kantaslaavin *g*:stä *e*:n edellä kehittynyt varmaankin palataalinen *ž* on myöhäiskantasuomessa voitu substituoida hyvin etisellä *ɣ*:llä, kun *ž* konsonanttia ei omassa äänteistössä ollut. Tosin voidaan huomauttaa, että esim. *lusikka* ja *sääli* sanoissa *ž* on korvattu *s*:llä, mutta tällöin on syytä panna merkille, että näissä sanoissa vokaalisto on toisenlainen kuin *ies* < **iyes* sanassa ja että *ies* ilmeisesti on näitä paljon varhaisempi laina. Onhan sitäpaitsi esimerkkejä siitä, että sama outo äänne voidaan korvata eri tavoilla. Esim. suom. *huotra* sanassa germ. *f* (goot. *fōdr*, mn. *fōdr*) on korvattu *h*:lla, mutta esim. *pelto* (mys. *feld*, anglos. *feld*) ja *pino* (anglos. *fin*, *wudu-fin*, mys. *witu-vina*) sanoissa *p*:llä; *huopa* sanassa on *þ* (mn. *þófi*) korvattu *h*:lla, *tarve*, *tarvita* (goot. *þarba*, *þarbs*, mn. *þorþ*) ja *teljo* (mn. *þilja* < **þeljōn*) sanoissa taas *t*:llä.

125. Suom. *mälvi*

Ainakin jo SETÄLÄ (SUSA XIV, 3, s. 7, 40, NyK XXVI, s. 195) ja GENETZ (Suomi III, 13, 3, s. 28) ovat esittäneet eteläviron (Wied.) *mälv* g. *mälve* 'Vogelbrust', *mälve-luu* 'Brustknochen der Vögel' sanalle vastineita useista suom.-ugrilaisista kielistä, lp. *miel'gá*, mord. *mälhkä*, tšer. *mel*, votj. *miĭla*, vog. *mä_oyl*, *mayl*, ostj. *mēyǝ'*, *mōyǝl'*, unk. *mell* 'Brust', joista jo Budenz (MUSz. s. 609) useimmat oli rinnastanut keskenään. Siitä lähtien tämä yhdistelmä näyttää saaneen yleisen hyväksymyksen. WICHMANN vain on (FUF XV, s. 35) — varmastikin oikein — siihen votj. *miĭla* sanan sijasta asettanut saman kielen *miĭl* - : *miĭl-až* 'vorderé Seite der Brust' (*až* = 'vordere Seite, Vorderteil').

Myöhemmin on OJANSUU (SUST XXXV, 10, s. 3, 11) selittänyt, että loppuosa paikannimeä *Kukonmälvä* (kivinen mäki Tammelan pit.) kuuluu samaan seuraan, ja perusteluiksi viitannut semmoisiin maastosanoihin kuin *mäen-*, *vainionrinta*. »(Kukon)mälvä sopii hyvin jyrkän mäen nimeksi.»

Viron sanan varma vastine on pantu muistiin Etelä-Hämeestä, Hausjärveltä. Helle Virkkalan keräelmissä (Sanakirjasäätiön arkisto) kerrotaan tähän tapaan: »*sitte se lintu aukasta. s̄n oli semmonem mälvi, linnummälviks kuttutt̄. se oli se rintapuoli . . . se missä s̄r rintapuoles lihā on, se om mälvi. s̄hām paras liha linnus onkt̄^m mälvis.*» Muistiinpanija on ilmoittanut sanan »vanh[entuneeksi]», mikä seikka selittänee sen vartalon loppuvokaalin vaihtumisen *i*:ksi: tiedonantajalle on voinut sattua muistierehdys, kuten vanhentuneiden, harvoin käytettyjen sanojen kohdalla usein käy.

Myös Vianan Karjalasta sana *mälvi* on saatu talteen. Rukajärvellä *mälveksi* sanotaan (tapetun) eläimen rinta-osaa, jota metsästäjät pitävät herkkupalana (»*Pane mälvie kattilah ildazekš̄i*»). Uhtualla *mälvi* (*mälven*, *mälveksi*) tarkoittaa 'lehmän rintalihoja'. Tunkualla *mälvilä* on 'elukan rintalasta'. Vuonnisesta on pantu muistiin oinaan keritsijälleen antama ohje:

Oinas itki otsoansa,
Lamma lakkapeähyttänsä:
Elä peätäni keritše,
Alta polven jalkojaŋi.
Ken miun *mälveii* keritšöö,
Niin selkäh moata nähkää. (SKVR I 3, n:o 2037)

Muistiinpanija Samuli Paulaharju selittää, että *mälvi* on etujalkojen väli ja ettei päätä, jalkoja ja mälveä ole tapana keritä.

Näiden tapausten lisäksi on syytä kajota eräisiin toisiin, joissa samaa *mälvi* sanaa näyttää käytetyn vertauskuvallisesti. Ilomantsista on pantu kirjaan sellainen tieto, että *mälvi* merkitsee 'lihavaa ihmistä'; sanotaan

esim. »on aiga mälvi, reižjed on kum parred». Lihavaa ihmistä on siis verrattu runsas- ja pehmeälihaiseen eläimen, lähinnä kai linnun rintaan. Seuraavassa taas nähtävästi linnun rinnan harjava, jossain määrin palkomainen muoto on ollut aiheena *mälvi* nimityksen metaforiselle käytölle: Suis-tamolla sanotaan, kun esim. viikatetta tahkottaessa terä tulee pyöreäksi, »mälvi tuli, palgoudu terän sū». Selittävä sana *palgoudu* on johdannainen sanasta *palgo*, suomen yleiskielen *palko*, jota käytetään samaan tapaan, esim. Lönnrotilla *terä on palvolla* 'rund- l. tvärslipad'.

Metaforista käyttöä edustavat nähtävästi myös sellaiset tapaukset, missä *mälvi* tarkoittaa karhun tai hevosen jalkapohjan lihaa. U. T. S[irelius] kertoo Virittäjässä 1906, s. 34, että »kondion mälvillä» (karhun kämmennahkalla), kun se ensin on uunin suussa lämmitetty, poistetaan Salmassa pistos kyljestä kipeää paikkaa painelemalla. Myöhemminkin on samasta aunuksen murretta puhuneesta pitäjästä saatu talteen tämäntapaisia tietoja: *mälvi* (-en) on 'karhun jalkapohjan takaosa', toisen muistiinpanon mukaan 'karhunkämmen', »kondiemmälvel painettih ajoksi». Ja entisen valtakuntienrajan toisella puolen, Videlessä *mälvi* (-en) sanalla on ollut merkitys 'hevosenkavion pohjassa takaosassa oleva kolmiomainen pehmeä kohoutuma'; suomessa sen nimitys on *käpyliha*, *sammakkoliha*, *harakkaliha*, *vareksenliha*, *varisliha*.

Suojärvellä kutsuivat entisajan metsämiehet karhua ulos pesästä sa-noen mm.

Nouze, kondio, kolosta,
metsän *mälvi*, mättähästä,
jo, ukko, unesta nouse! (SKVR VII 5, n:o 3382)

Rajan tuolla puolen, esim. Repolassa, on karjaa keväällä laitumelle lasket-taessa luettu varauslukuja, joihin sisältyy samoja säkeitä, esim.

Nouze, kondie, pesästä,
Metsän *mälvis*, mättähästä,
Pienien pälvien sulassa,
Lätäkköjen lämmitessä! (Ibid. II n:o 992)

Nousipa kontio pesästä,
Metsän *mälvi* mättähästä
Pikku pälvien suloassa,
Lätäkköjen lämmitessä. (Ibid. n:o 993 a, vrt. myös 993,
993 b)

Pohjoisempana, Vuonnisessa säkeet ovat saaneet muodon, jossa harvi-nainen *mälvi* sana on vääristynyt:

Nouses, kontio, kolosta,
Metsän *mälli*, mättähästäl (I 4, n:o 1239)

Varmaan tämäkin on sama pehmeää ja herkullista linnun rintalihaa tarkoittava *mälvi*. *Metsän mälvi* ei liene sen kummempi karhun hyväilynimeksi kuin esim. aivan yleinen *metsän omena*. Ja sopii kai *mälvi* suunnilleen yhtä hyvin tuuheaturkkisen, pehmeämuotoisen ja yleensä lihavalta vaikuttavan kontion kuin lihavan ihmisen liika- ja hyväilynimitykseksi.

Jos sana *mälvi* tunnettaisiin myös pohjoisviron murteista, tekisi mieli olettaa Hausjärvellä harvinaisena esiintyvä *mälvi* eräiden toisten Etelä-Suomen sanojen tapaan virosta saaduksi, mutta kun se ainakin toistaiseksi on tavattu ainoastaan etelävirosta, jäisi tuollainen oletus perin löyhäksi. Samoin on mahdotonta osoittaa karjalan sanaa virosta kulkeutuneeksi, kun ei ole tähän mennessä löytynyt esim. kansanrunoa tai runonsäettä, jonka mukana se olisi tullut tänne, kuten varmasti muutamat muut sanat. Toistaiseksi on siis vain tyydyttävä toteamaan, että sana esiintyy näillä kolmella alueella, kenties ns. pystysuorana perintönä vanhoilta ajoilta.

Lopuksi on huomautettava, että suom.-karj. *mälvi*, virE *mälvi* vaivoin soveltuu siihen etymologiseen yhteyteen, mihin alussa on viitattu. *-lv-* ei missään muussa tunnetussa tapauksessa esiinny suom.-ugr. **-lk-*:n jatkokajana, eikä sitä hevin voi selittää edes heikon asteen **-ly-*:n edustajaksi, kuten Setälä on tehnyt. Lp. *mäl'gá*, unk. *mell* jne. sanojen vastineen pitäisi meillä kuulua **mälki* (sitä muistuttava pohj.-suom. *melki* 'poron rinta' on laina lapista). Sen sijaan *mälvi* saattaisi vastata votj. (Wied.) *mela* 'Brust', (Munk) *mila*, *mola*, *mol* 'Brust, Bruststück (z.B. eines Ochsen), Wamme (z.B. Fuchs-w.); Brust am Hemde', (Wichm.) *mîla* 'Seite am Körper' sanaa, ellei tämän vastine olisi unk. (NytSz.) *mál* 'Brust, Wamme; Berglehne (?)', *hiúz-mál* 'Luchswamme', *hölgy-mál* 'Hermelinwamme', *nyúl-mál* 'Hasenwamme', *róka-mál* 'mollior pellis vulpina subventralis' (TOIVONEN FUF XX, s. 56). Unkarin *a*:n vastineeksi meikäläinen *ä* sopii huonosti, joten unkarin sana olisi silloin pidettävä erillään votjakin sanasta, mikäli ei vedota sellaisiin harvinaisiin tapauksiin, joissa unk. *a* ilmeisesti esiintyy alkuperäisen etuvokaalin paikalla (esim. sanoissa *far* = suom. *perä*, *magyar* = vog. *meń(ǫśi)*).

126. Suom. *saukko*

Suom. *saukko*, (Schrod.) *saukoi*, murt. *sauko*, *saukoo* 'lutra vulgaris' näyttää olevan etymologista selitystä vailla. JULIUS MÄGISTE on tosin

teoksessaan »oi-, ei- deminutiivid läänemeresoome keelis», s. 106, esittänyt sellaisen oletuksen, että sana palautuisi varhempaan muotoon **saβukkoj* ja siten olisi samaa juurta kuin Jussi Lauroselan Lapualta muistiin panema *saurō* 'saukon sukuinen eläin', jonka Mägiste palauttaa asuun **saβr(ɣ)-oi* (?**saβr[s]-oi*) ja rinnastaa viron murt. *soärm*, *sabärm* jne. sekä näiden muissa itämerensuomalaisissa kielissä tavattavien vastineiden kanssa, mutta hän on itse merkinnyt oletuksensa epävarmaksi. Epäillen hän on maininnut myös sellaisen mahdollisuuden, että *saurō* jne. sikermän kantasanaa edustaisi suom. *saura* 'indefessus, impiger, assiduus, emsig' (»? tähendusarenguga 'saarma' > 'usin'») sekä alkuosa kasvinnimissä *saurakeltano* 'en art hökblomster (hieracium crocatum)', *saurama*, *sauramo* 'färgkullor, åkerkullor; ringblomma'.

Tuntuu mahdolliselta, että Lapuan *saurō* on saanut kansanetymologista vaikutusta ympäristössään Etelä-Pohjanmaalla tavallisesta *saukkō*, *saukō* sanasta ja siinä yhteydessä läpikäynyt metateesin *saurō* < **sarvō* (< **sarvo*). Se kuuluisi tässä tapauksessa seuraavaan tuttuun sanasikermään: suom. *sarva*, *saarva*, *saarvas*, (Lönnr. lisäv.) *saverma*, karj. *šoarva*, aun. *sagarvu*, -vo, lyyd. *sagarv*, *sagarvo*, (Kortas Kontup. k.) *suarau*, veps. *sagarm*, *sagarv*, *zagarv*, vir. *saarmas* (g. *saarma*), murt. *saarva*, *sabarm(u)*, *savarmu*, *savermu* ym., liiv. *sa'grāB*, *sa'grābāz*, *sa'brički* 'lutra vulgaris'. Lönnrotin sanakirjan lisävihon *saverma* ja sille läheiset koillisviron *savermo*, *savermu*, *savarmu* sekä viron (Kodaveren) *sabarm(u)* tuskin sisältävät kovin vanhaa *p* ~ *β* ainesta, enempiä kuin eri kielissä tavattava alkuperäisen toisen ja kolmannen tavun välinen *rv* ~ *rm* horjunta edustaa jotain vanhaa *m* ~ *β* vaihtelua. Tämäntapaiset erikoisuudet ja horjumiset ovat tunnetusti melko yleisiä pitkäköjen, useita erilaisia konsonantteja sisältävien sanojen piirissä. Liivin *sa'brički* muoto taas on selvästi kansanetymologinen, ilmeisesti *ka'brički* 'Heerschneffe, Bekassine' sanaan nojautuva muodostuma.

Tämän laajalle ulottuvan sanan kantasuomalainen muoto on näin ollen ilmeisesti kuulunut **sayarma*, ja siinä tietenkin vain **saya-* on kantavartaloa, loppu suffiksiainesta, todennäköisesti samaa kuin sanassa *vaderma*, *valerma*, *vavarma* jne., karj. *vavarno*, *bavarno*, *babarno*, lyyd. *vagarm*, *vagarmo*, veps. *babarm*, vatj. *vōvvar*, vir. *vabar(m)*, *vabarn*, *vaberm*, *vavar(m)*. Tämän saman **saya-*kannan johdannainen saattanee olla myös *saukko*. Se on johtopäätteen puolesta samanlainen eläimen nimi kuin esim. *lepakko*, *luikko*, *lumikko*, *sammakko*, *talvikko*, *vesikko*, *yökkö*, ja kantavartalon loppuvokaalin *a:n* tilalla siinä on *u* samalla tavoin kuin esim. *haarukka* (*haara*), *liinukka* (*liina*), *pohjukka* (*pohja*), *puolukka* (*puola*) sanoissa. Sanan varhainen muoto olisi siis ollut **sayukkoj*. Tämä johdannainen näyttää esiin-

tyvän vain suomessa¹, **sayarma* (-*rva*) sen sijaan useimmissa itämeren-suomalaisissa kielissä. Mutta tämän kauemmaksi ei senkään jälkiä voida seurata. Kaikki ne vertailut esim. lp. *čæwres* 'saukko', tšer. *šormo*, *šurmanğâ*, *šurmanše* 'ilves', votj. *šor*, syrj. *šer* 'näätä', ostj. *tūrâm*, *šūrəm* 'kärppä jne.' sanoihin, joita eri tutkijat (esim. ANDERSON Wandl., s. 133, WIKLUND UL, s. 193, SETÄLÄ FUF II, s. 265) ovat esittäneet, ovat jo inänsä äänteellisessä suhteessa epäonnistuneita ja edellä suoritetun analyysin jälkeen tietysti mahdottomia.

Y. H. TOIVONEN

¹ Lönnrotin sanakirjan lisävihon mukaan *saukko* on myös 'brödbit, som ätes efter simningen', ja ensi kuulemalta tätä ehkä voitaisiin luulla identtiseksi hyvän uimarin saucon nimen kanssa. Mutta kun saman lähteen mukaan tällaisen leipäpalasen nimenä on myös *saunapala*, niin tuntuu luultavalta, että tämä *saukko* on vain eräänlainen lyhennysmukaelma *saunapalasta*, vähän samantapainen kuin esim. *toikki* 'granngård, grannskap' jostakin *toinen talo* tms. sanonnasta. — Samassa lähteessä mainitaan myös *saukku* 'slef, hvarmed mjöl öses'. Tallessa olevan käsikirjoituksen sisältämän merkinnän mukaan tiedon on lähettänyt Salmista J. W. Wartainen. Talousneuvos Pekka Pohjanvalon sanakirjan mukaan Salmista tunnetaan muoto *soukku* 'jauhousoukku, soukko', *soukkaie* 'pieni jauhousoukka', *raudusoukku* 'peltinen jauhousoukka, rautasoukka'. Myös Ruskealasta on pantu muistiin *jauhousoukka*, ja Lönnrotin sanakirjakin sisältää sanan *soukka* 'mjöl- och grynskopa'. Näin ollen on luultavaa, että lisävihon *saukku* on virheellinen ja luettava *soukku*, eikä sillä näin muodoin ole mitään tekemistä *saukko* sanan kanssa. Se on varmaan peräisin venäjän sanasta *собо́къ* (-*ска*) 'soukka; kourukoetin' (Kijanen), 'das Schaufelchen, die Schippe; muldenförmiges Schaufelchen' jne. (Pawl.), samasta josta on saatu Karjalan kannaksen ja Etelä-Savon *savakko*, *savakka* (Ruokolahti, Sulkava), *savakko* (Rautjärvi), *savokka* ~ *savotka* (Lemi) 'jauhoäyskäri, -kauha' (vrt. VEIKKO RUOPILA Virittäjä 1938, s. 205).